

Михайло Грищук,

*кандидат історичних наук,
доцент кафедри філософії і соціальних дисциплін
Української академії бізнесу і підприємництва (м. Київ)*

РОЛЬ ЛЬВІВСЬКОГО УСПЕНСЬКОГО БРАТСТВА У ЗБЕРЕЖЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРНО- НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОБУТНОСТІ

На основі опрацювання новітніх досліджень та маловідомих праць учених з української діаспори розглядається роль Львівського Успенського православного братства в обороні української етнокультурної самобутності.

Ключові слова: братство, етнокультура, самобутність, ставропігія, унія.

*Європу неможливо уявити в роз'єднанні
з її християнськими коренями... Країни
і народи Європи увібрали християнську
єдність у свою різноманітність.*

Романо Проді

Метою статті є відтворення історичного досвіду Львівського Успенського православного братства в обстоюванні самобутності українського етносу в складних історичних умовах міжконфесійної боротьби та реформаційних рухів XVI–XVII ст. Актуальність звернення до цієї проблематики зумовлена, з одного боку, сучасним прагненням різних гілок української Церкви подолати міжконфесійні розбіжності й утворити єдину помісну Церкву в Україні, а з іншого – продовженням міжконфесійних конфліктів, особливо на західних теренах України. Окремі аспекти обраної для дослідження проблеми розглядаються в працях релігієзнавців і богословів, що репрезентують українську діаспору [1–4; 9; 14]. Автор у своїй розвідці також спирається на роботи сучасних українських дослідників – О. Киричука [7], С. Логвинова [10–12], О. Матковської [13], І. Паславського [16], С. Повторєвої, В. Савельєва [17; 18], А. Юраша та ін. Водночас слід підкреслити, що всі праці згаданих авторів містять лише фрагментарні зауваження із зазначеної проблеми і не висвітлюють її цілісно.

Кінець XVI – перша половина XVII ст. є унікальним періодом у розвитку української культури, який можна назвати першим українським культурно-національним відродженням. Це була епоха славетної Острозької академії, доба початку і розквіту масового книгодрукування на українських землях, радикальних реформ церковного життя, фундації Києво-Могилянського колегіуму.

Основною рушійною силою цього воістину революційного зрушення в історії української культури були, без сумніву, братства, які в умовах чужоземного панування об'єднували людей для захисту своїх станових і національно-культурних цінностей. Братства вели активну діяльність у напрямі піднесення значення Православної церкви. Вони прагнули оздоровити стосунки всередині церковної ієрархії, брали участь у соборах, власним коштом видавали полемічні твори, організовували братські школи,

які суттєво підвищили рівень освіти міського населення, і загалом надзвичайно зміцнили сили українського громадянства в XVI–XVII ст. Саме братства виступили як єдина реальна сила, спрямована на оборону Православної церкви, на її відродження.

Церковні братства з'явилися насамперед у середовищі міщан, у час, коли українське давнє боярство посилювалося, а Церква занепадала внаслідок неукраїнського державного і громадського патронату. Історики відносять походження церковних братств до давніх родових територіальних союзів, що з прийняттям християнства гуртувалися навколо храмів. Братства існували при церквах з давніх часів, але спершу мали суто релігійний і культовий характер. Попри засвоєння західноєвропейських організаційних зразків, вони стали принципово новим типом суспільної інституції, який увібрав риси реформаційного руху в поєднанні з боротьбою за національно-політичні і станові права та етнокультуру. Для православних братств особливо характерним було дотримання православних канонів і постійне прагнення запобігати найменшим відхиленням від чистоти православної віри. Згуртованість братств у цій діяльності притягувала до них все більші і більші маси. Братства збирали людей навколо себе тим, що пристрасно дбали про український народ і національну культуру. Вони активно підіймали із занепаду та морального застою всю Україну і ставали реальною духовно-політичною силою та чинником оборони національної самобутності [8, с. 57].

Діяльність братств була дуже різноманітною. Хоча головні їхні завдання усюди були однакові, проте у кожному з регіонів братства розвивалися своєрідно, на засадах власних оригінальних статутів. Основними напрямками діяльності братств були:

- охорона православної віри і захист прав та інтересів Православної церкви в умовах польсько-литовської державності;
- плекання у православних моральних цінностей в особистому, родинному і церковно-громадському житті;
- здійснення братського суду за недостойну поведінку членів братства та порушення статуту;
- будівництво церковних споруд і забезпечення їх предметами християнського культу;
- турбота про належне проведення богослужінь і дотримання православних традицій під час святкування церковних свят;
- піклування про кращих кандидатів на пастирство і недопущення до пастирського служіння недостойних людей;
- обрання настоятелів братських церков і братських монастирів, матеріальна підтримка братського духовенства;
- заснування і забезпечення навчального процесу в братських школах на засадах православного благочестя;
- релігійно-моральне виховання молоді, духовна підготовка оборонців православної віри і Православної Церкви;
- заснування друкарень, видання Святого Письма, богослужбових книг, молитовників, підручників для братських шкіл та іншої церковно-релігійної літератури церковнослов'янською мовою;
- фундація, опікування й утримування притулків і шпиталів;
- матеріальна допомога незаможним членам братства;

– участь у загальному церковному управлінні через представництво обраних членів від братств на церковних соборах;

– встановлення і підтримка взаємин між братствами [11, с. 75].

Така різноманітна діяльність братств у ті часи була добре організована, хоча і ґрунтувалася не на силі права, а на свідомому християнському служінні, глибокому усвідомленні християнського обов'язку. Братства ставили перед собою світлу мету – підтримку і піднесення Православної церкви і захист православної віри. Православна віра і Православна церква у поєднанні з ідеєю братської спільноти православних стали важливим чинником формування національної культури українського народу і зумовили соціально-практичну спрямованість у діяльності братств. Тому маємо всі підстави ствердити, що розвиток братств як організаційного чинника національно й релігійно свідомого українства був водночас і розвитком української духовної культури в добу Козаччини.

Особлива роль у розвитку української духовної культури того часу належить Львівському Успенському ставропігійному братству, яке протягом майже століття гідно виокремлювалося серед усього братського руху України. Львівські братчики головною метою своєї діяльності визначили церковні реформи, спрямовані на зміцнення Православної церкви в Україні. На нашу думку, Львівське братство потрібно сприймати як певний унікальний феномен в історії духовної культури українського народу. Важливо наголосити, що жоден інший з тогочасних національних українських інститутів не мав такої тривалої та унікальної історії. У добу неспокою й утисків з боку католицизму, експансії на західних землях України ордену єзуїтів Львівське братство було чи не єдиною вагомою опорою Української православної церкви. Завдяки, серед іншого, і його діяльності Львів набув високого культурного й національного статусу в Україні. Львівське братство стало організаційним центром поширення братського руху в Галичині, об'єднавши навколо себе численні братські організації. Серед них необхідно виділити братства при церквах Святого Миколая, Святого Феодора, Благовіщення, Богоявлення, Святої Параскеви, Воскресіння Христового, Покрова Пресвятої Богородиці, Преображення Христового, Чесного Хреста та ін. [5, с. 214].

Львівське братство при Успенській церкві освятив константинопольський патріарх Яким. Братству було надане право ставропігії, тобто воно безпосередньо підпорядковувалося патріархові. Таким чином, церковно-громадська діяльність Львівського братства була цілком легальна і визнана адміністрацією Речі Посполитої.

Статут Львівського Успенського братства складено і затверджено у 1586 р. Цей статут було включено у ставропігійську грамоту, даровану патріархом Успенському братству. Відповідно до цього документа, братство мало широкі права і повноваження, у т. ч. і право законного «старійшинства» в Українській Православній Церкві. Через три роки патріарх Єрений II, спільно з українським єпископатом, надав грамоту братству на право автономії від місцевої ієрархії. Цей акт також підтверджував усі права братства за статутом 1586 р., зокрема й право ставропігії. Такі повноваження братства викликали незадоволення серед єпископів Київської митрополії і стали однією з причин розколу в українській Церкві, а також переходу ряду українських ієрархів на позицію укладання унії з Римом. Особливу активність у спротиві праву ставропігії виявив львівський єпископ Гедєон (Балабан).

Проте моральна підтримка з боку східних патріархів і новий статус Львівського Успенського братства мали і позитивні наслідки. Вони стимулювали реформу братського руху, сприяли розширенню громадської значущості братських організацій. Окрім внутрішньоцерковного впорядкування, братства активно долучилися до розбудови українського шкільництва, сприяли поширенню друкарської справи, розвивали благодійництво, будували і впорядковували притулки і лікарні для бідних прошарків українського населення.

Центром видавничої діяльності в Україні і національного книгодрукування стає Львівське Успенське братство. Його активність сприяла розповсюдженню знань, утвердженню освіти й науки і подальшому розвитку української культури. Книги, що видавалися у друкарні братства, поширювалися не лише в Україні, а й серед інших слов'янських народів. Таким чином, Львівське Успенське братство зробило вагомий внесок у розвиток міжнародних зв'язків тогочасної України. Заснування книговидання у Львівському Успенському братстві тісно пов'язане з діяльністю видатного першодрукаря Івана Федорова, котрий, як вважають окремі вітчизняні історики, також був членом цього братства [13, с. 34]. У братській друкарні з'являлися не тільки релігійні книги, але й перші національні підручники, які, фактично, започаткували розвиток української педагогічної думки.

У 1588 р. була заснована Львівська братська школа. В ній у різні часи викладали провідні українські вчені та богослови. Ця школа заклала фундамент нової національної педагогіки, що базувалася на принципах християнського гуманізму і православних цінностях. Навколо неї згуртувалися вчені, богослови, письменники, які творили українську літературу, її нові жанри. Йдеться, зокрема, про полемічні твори, спрямовані на критику католицької літератури, що мала на меті пропаганду унії з Римом. При цьому братські письменники не нехтували прийомами, які використовували їхні опоненти. Наприклад, вони вивчали логіку та аргументацію єзуїтів [8, с. 183].

Звернемо увагу на ще один надзвичайно важливий напрям діяльності братства. Воно впроваджувало у церковне життя і популяризувало українську мову. Відомо, що тогочасні Служби Божі у католицьких церквах проводилися винятково латинською мовою, яка була незрозумілою більшості простого люду. Реформаційний рух, започаткований Львівським Успенським братством, сприяв перекладу Біблії українською мовою і тим самим заклав підвалини нашої літературної мови. Народна жива мова стала чи не найсильнішою зброєю в релігійній полеміці між православними і католиками. З того часу розпочинаються церковні проповіді українською мовою – мовою, яку розумів народ, мовою, що стала засобом оборони національної самобутності і православної релігії. Це наблизило широкі кола мирян до віросповідних практик і церковних справ, що дуже посприяло піднесенню культурного й освітнього рівня православного духовенства [14, с. 138].

Братська школа стала першим в Україні навчальним закладом університетського типу, яка творчо використовувала для своїх цілей західні зразки і стандарти освіти. При школі було створено власну бібліотеку, що мала систематичний каталог, а також започатковано збирання архіву, до якого надходили всі цінні документи, що стосувалися вітчизняної історії.

Нове XVIII ст. ознаменувалося переходом Львівської єпархії на чолі з єпископом Йосифом Шумлянським у підпорядкування Римської папської курії. 15 червня 1700 р.

цей перехід було офіційно закріплено королем Августом II. Єпархія отримала грамоту на привілеї, у зв'язку з укладенням унії. Ця акція ще більше загострила протистояння Львівського братства з владикою. 6 лютого 1701 р. єпископ проголосив про приєднання братства до унії, сфабрикувавши 13 підписів членів Львівської ставропігії. Братство звернулося до польського короля з рішучим протестом, в якому покликалося на понад сторічне право ставропігії, що забезпечувало незалежність від влади єпископату. Одночасно на єпископа було подано судовий позов за свавільне захоплення Успенської церкви і розпочаті в ній уніатські богослужіння. Майже чотири роки тривала ця судова тяганина. Польський король, за походженням німець, змушений був зважати на союз з Росією у війні зі Швецією і тому намагався маневрувати поміж вимогами уніатів і братчиків.

11 червня 1704 р. Львівське братство домоглося повернення всіх привілеїв і підтвердження права ставропігії. Магістрат Львова зобов'язувався захищати права і привілеї братчиків, а єпископ Шумлянський мусив визнати всі свої претензії до братства безпідставними і несправедливими.

Та залишатися на ортодоксальних православних позиціях в умовах посилення греко-католицизму експансії для братства ставало дедалі важче. Контакти з Константинополем були суворо заборонені – під приводом того, що через ці зносини до Османської Порти може потрапити таємна інформація про становище у Польському королівстві. За порушення цієї заборони передбачалися важкі покарання – аж до смертної кари з конфіскацією всього майна. Розуміючи важкі обставини, в яких опинилися братчики, Шумлянський вирішив залучити братчиків до унії, пообіцявши їм збереження всіх прав і привілеїв, які вони мали за ставропігією. Єпископ подав свої пропозиції папському нунцію Ніколо Спінолі. Після досить тривалого листування Шумлянський і Спінола дійшли згоди і передали проект угоди для розгляду папі Клименту XI. 5 квітня 1709 р. папа підтвердив усі права братства, зокрема його незалежність від влади єпископату, і перевів його в підпорядкування безпосередньо Апостольському престолу і Святій Конгрегації Ватикану. 28 липня 1711 р. Львівське братство і громада Успенської церкви були звільнені від податків. Так завершився перехід Львівського братства в унію.

Незважаючи на зміну підпорядкування і пристосування до історичних обставин, що склалися у Галичині на той час, перехід Львівського Успенського братства на унії мав певні позитивні наслідки для української справи. Братство зуміло не тільки зберегти ставропігійську автономію, але й долучилося до поступової еволюції греко-католицизму з пропольських, прокатолицьких позицій на шлях підтримки, захисту і розвитку національно-релігійних та культурно-історичних традицій українського народу. Крок за кроком львівські братчики перетворювали унійні структури на організації, які сприяли національному поступу, попри всі суперечності й певну непослідовність. Братство продовжувало обстоювати права українців, проводило судові процеси з магістратом, вибороло обмеження, а згодом і скасування обтяжливої контрибуції, що накладалася польською колоніальною владою на етнічних українців. У 1714 р. братчики домоглися звільнення українського населення від обов'язку утримання офіцерів Львівського гарнізону і різних податків для війська, що в той час брало участь у Північній війні.

У серпні 1720 р. на Замойському соборі представники Львівської ставропігії виступили проти намагання єпископа Афанасія Шептицького перерозподілити

спадщину С. Лавришовича на користь єпископату, а також нав'язати текст Символу віри, запропонований папським нунцієм Ієронімом Грімальді.

Отже, й у XVIII ст. Львівське братство, незважаючи на всі історичні перипетії, продовжувало залишатися в авангарді боротьби за інтереси і права свідомого українства в Галичині. Приймавши офіційно унію, братчики старалися використовувати суперечності, які виникали між польською владою і Ватиканом, на користь українців.

Попри заборону відносин із східними патріархами, братчики таємно листувалися з олександрійським патріархом Кирилом, а також намагалися різними шляхами відновити контакти з константинопольським патріархом. Братство підтримувало депутатів польського сейму серед опозиційно налаштованої шляхти в обороні прав Православної церкви і православної віри. Братчики також прагнули брати активну участь у роботі провінційних сеймиків і в укладанні інструкцій та наказів для делегатів центрального сейму. Однією з головних вимог, яку братчики ставили у представницьких органах Польського королівства, була вимога свободи віросповідання для православних. Братство відстоювало право на ставропігію і ті привілеї, які випливали з цього права. Саме ці привілеї обмежували втручання колоніальної польської адміністрації у віросповідні справи і не давали урядовцям змоги остаточно заборонити сповідання православ'я. Така роль братства як своєрідної організації опору католицькій експансії на західних землях України усвідомлювалася широкими масами українського населення і передовсім православним духовенством. За час свого існування Львівське Успенське братство стало невід'ємним чинником релігійно-культурного життя українського суспільства в Галичині і зміцнювало національну самобутність в цьому краї [5, с. 192].

Отже, Львівське Успенське братство протягом багатьох років посідало вагоме місце в історії українського народу, здійснюючи ефективну оборону його релігійно-духовних і національно-культурних традицій та захищаючи православну віру від католицької експансії. Своєю соціально-релігійною діяльністю воно в умовах бездержавного існування нашого народу сприяло певній організованості українства і запобігало його асиміляції польськими колонізаторами. Саме львівські братчики заклали фундамент української освіти і педагогіки, а також шкільництва і книгодрукування. Вони багато доклалися реформації Православної церкви в Україні та перебудови її діяльності на засадах рідної мови і культури. Цим самим братчики спричинилися до виведення українського релігійно-культурного життя на тогочасний європейський рівень, зміцнювали національну самобутність і самосвідомість українського народу, плекали православні етичні цінності. Полемічна література, започаткована братчиками, сприяла поширенню рідної мови і піднесенню культурного рівня широких верств українського населення.

Після прийняття Берестейської унії Львівське Успенське братство протягом майже століття залишалося чи не єдиною організованою духовною силою, що чинила опір покатоличенню й ополяченню українців. Зберігаючи православну конфесійну визначеність, братство обстоювало права української шляхти, козацтва і православного духовенства перед утисками польських урядовців і католицького духовенства, насамперед ордену єзуїтів. Воно також чинило опір політиці вищих ієрархів Київської митрополії і всіма силами підтримувало таку рису української православної духовності, як соборність.

Історія Львівського Успенського братства і сьогодні може служити зразком сміливої та наполегливої боротьби за збереження споконвічних традицій нашого народу, його самосвідомості і державно-політичного самоутвердження. Досвід братчиків учить нас сьогодні, що саме на засадах християнських цінностей можна відродити свою батьківщину і не допустити підпорядкування нашої держави чи то східним, чи то західним інтересам. Традиції, збережені братською організацією, можуть слугувати прикладом для нинішньої молоді, сприяючи правильному вибору ціннісних орієнтацій у сучасному суперечливому світі.

1. Великий А. Г. З літопису християнської України. Церковно-історичні лекції з Ватикану / А. Г. Великий. – Рим, 1969. – 270 с.
2. Власовський І. Нарис історії Української православної церкви / І. Власовський. – Нью-Йорк, 1955. – 295 с.
3. Гамільтон Ф. Основи християнської віри / Ф. Гамільтон. – Торонто, 1990. – 336 с.
4. Іларіон, митр. Українська церква за час руїни (1657–1687) / митр. Іларіон. – Вінніпег, 1956.
5. Історія православної церкви в Україні: Зб. наук. праць. – К.: Четверта хвиля, 1997. – 292 с.
6. Історія української культури / Під заг. ред. І. Крип'якевича. – К.: Обереги, 1993. – 48 с.
7. Киричук О. Перехід Львівського Ставропігійського братства під юрисдикцію Святого Апостольського престолу (за архівними матеріалами) / О. Киричук // Берестейська Унія: статті і матеріали. – Львів, 1996.
8. Культура українського народу: Навч. посіб. / За ред. В. М. Русанівського, Н. В. Гончаренко. – К.: Либідь, 1994. – 272 с.
9. Кушницький А. Коротка історія Української православної церкви / А. Кушницький. – Чикаго, 1971. – 125 с.
10. Логвинов С. Юдейський закон «Християнської цивілізації» / С. Логвинов // Персонал. – 2003. – № 1. – С. 63–69.
11. Логвинов С. Церква страху / С. Логвинов // Персонал. – 2003. – № 6. – С. 49–53.
12. Логвинов С. Грех первородства / С. Логвинов // Персонал. – 2003. – № 11. – С. 58–63.
13. Матковська О. Львівське братство / О. Матковська. – Львів: Каменяр, 1996. – 71 с.
14. Огієнко І. Українська церква: Нариси з історії Української Православної Церкви / І. Огієнко. – К.: Україна, 1993. – 284 с.
15. Панас К. Історія Української Церкви / К. Панас. – Львів: Каменяр, 1992. – 160 с.
16. Паславський І. Берестейська унія і українська християнська традиція / І. Паславський. – Львів: Місіонер, 1997. – 64 с.
17. Повторева С. М. З історії реформаційних рухів у Західній Україні XVI століття / С. М. Повторева, В. П. Савельєв // Історія релігій в Україні. – Львів: Логос, 2002. – С. 417–424.
18. Повторева С. М. Католицький вплив в Україні: минуле і новітні тенденції / С. М. Повторева, В. П. Савельєв // Історія релігій в Україні. – Львів: Логос, 2003. – Кн. 1. – С. 446–454.
19. Святе Письмо Старого та Нового Завіту; [пер. за оригін. єврейськ. та грецьк. текстами]. – Б. м.: Вид-во Українського Біблійного Товариства, 1992. – 1422 с.

SUMMARY

Mikhail Grischuk

The Role of Lviv's Uspensky Brotherhood in the Preservation of the Ukrainian Culture National Originality

There is on the base the study of new investigations & little-known works of the Scientifics from Ukrainian Diaspora, devoted to the given question, is examining the role of Lviv's Uspensky Orthodox Brotherhood in the defends of the Ukrainian ethnic culture originality in the article.

Key words: brotherhoods, ethnic culture, originality, stavropigion, union.